

סקירת ספרים חדשים

בעריכת ניסים כהן

eQuality: The Struggle for Web Accessibility by Persons with Cognitive Disabilities

Peter Blanck

Cambridge: Cambridge University Press. 2014. 467 pages

סקרה: שירלי אברמי¹

אפתח בגילוי נאות: פרופ' פיטר בלאנק, מעבר להיותו פעיל מרכזי ודמות מעוררת השראה במאבק לשוויון זכויות של אנשים עם מוגבלות, בעולם ובישראל, הוא גם חבר ושותף מקצועי. עד כה פרסם עשרות ספרים בנושא ובכללם ספרים שדנו בסוגיות משפטיות ובסנגור, בהקשר האמריקני ובמבט בינלאומי.

ככל ספריו, גם ספרו האחרון (**שוויון ברשת: המאבק לנגישות לאינטרנט של אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית**), שנסקר כאן, הוא אבן דרך בהבנת המאבק, האוכלוסייה האמורה ליהנות מפירותיו והממשק ביניהם. בהיותו ספר העוסק בנגישותן של אוכלוסיות, שחלקן יתקשו בקריאתו, הספר נאה דורש וגם נאה מקיים: פרק 10, **eQuality Pocket Usability** (עמ' 278-251), מנגיש את הספר כולו, בשפה קלה ובניסוחים בהירים וקצרים, לקורא עם המוגבלות השכלית. הרציונל לפרק זה מופיע בתחילתו, ומציין שמטרתו להקל את השימוש בספר באמצעות סיכומי פרקים ותיאורי מקרה בשפה פשוטה והצגה פשוטה של הקישורים לאתרי אינטרנט, המופיעים בספר (עמ' 251).

1 עבודת הדוקטור של שירלי אברמי עסקה בתהליך קבלת ההחלטות בכנסת של חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות. אברמי לימדה מדיניות רווחה בפקולטות לעבודה סוציאלית, וכיום מלמדת במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית.

בהקדמה מתאר פרופ' בלאנק את המשימה שהטיל עליו ד"ר דייוויד בראדוק (David Braddock), אף הוא ממובילי המאבק והמחקר העוסק באנשים עם פיגור ועם מוגבלויות שכליות בארצות הברית, אשר הובילה לכתיבת ספר זה – לבחון אם נגישותם לרשת של אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית בארצות הברית הולמת את החוק האמריקני לשוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, Americans with Disabilities Act – ADA. "נגישות לרשת" הוא מגדיר כנגישות לתכניה (web-content) – "יצירה של קוד המעביר טקסט, קול, דימויים וצורות וירטואליות דרך שפות כתובות, מדוברות או המועברות במחוות, כולל שפת הסימנים" (עמ' xxi). במיטבה הנגישות לרשת מביאה לידי ביטוי "הגדרה עצמית, הגשמה, שילוב משמעותי בחברה, תחושת שייכות, והעצמה להשתתפות פעילה של האדם בקהילתו" (עמ' xxiii).

דבריו של הנשיא אובמה, המצוטטים בפתיחה, ולפיהם "אנשים עם מוגבלות זכאים, לא רק להשתתפות מלאה בחברה, אלא גם לשוויון הזדמנויות מלא" (עמ' 1), אמנם משקפים את עיסוקו של ספר זה בעולם הווירטואלי ובהנגשתו, אבל בה בעת מאששים את מחקרו המתמשך של בלאנק, הרואה בשוויון הזדמנויות את המשכו של המאבק לשוויון זכויות. על פי אברמי (2015) יש זיקה מובהקת בין החקיקה בישראל לחקיקה במדינות הנחשבות נושאות הדגל בנושא, ארצות הברית ובריטניה; החקיקה בארצות הברית היא תולדה של הרחבת תפיסת הזכויות, משנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20.

היכולת להשיג מידע, לעבד ולבחון אותו בעין ביקורתית ולהתמודד עם תכיפות התעדכנותו ועם שפע הנתונים, באמצעות טכנולוגיות המחשוב והאינטרנט, הופכת בעידן המידע מיומנות חיונית (גולדשמידט, 2015). המונח "פער דיגיטלי" מתאר מצב שבו קבוצות שונות באוכלוסייה מתאפיינות ברמות שונות של סביבה דיגיטלית ושל מיומנויות וכישורי למידה ועבודה בסביבה ממוחשבת. חשיבותה הרבה של הרשת בצמצום פערים אלה בולטת במיוחד במקרה של אנשים עם מוגבלות, לאור מסוגלותה לגשר על פערים מסוגים שונים.

הספר מורכב משלושה חלקים. החלק הראשון, פרקים 1-3, מציג את ייסודה של תפיסת השוויון ברשת, ולפיה עידן המידע מחייב להנגיש כל אתר לכלל האוכלוסייה, לרבות כל סוג של מוגבלות. בחלק זה מוצגות החקיקה האמריקנית והתפיסות שעמדו בבסיסה, כשהדגש הוא על מניעת אפליה. החלק השני של הספר, פרקים 4-6, מציג את המאבק לשוויון ברשת מנקודת המבט של פעילות הסגור שנעשתה בארצות הברית בעניין זה. לפעילות זו קורא בלאנק "סגור דור שני" (עמ' 105), ותחילתה, לפי תיאורו, במאבק המשפטי להוספת כתוביות לפריטים ברשת, המחייבים יכולת שמיעה ואינם מותאמים לחירשים ולכבדי שמיעה. מאבק זה הורחב בהמשך

להנגשת תוכני הרשת לכלל אוכלוסיית האנשים עם המוגבלות. החלק השלישי, פרקים 7-10, מתמקד בלקויות קוגניטיביות, שאותן בלאנק מגדיר כ"הגבלה בסיסית ביכולת לחשוב, כולל המשגה, הפשטה, תכנון והוצאה לפועל של פעולות ומחשבות, הכוללות זיכרון, פרשנות ותרגום של רמזים חברתיים, והבנת מספרים וסמלים (עמ' 251). חלק זה כולל, כאמור, גם פרק המנגיש לקורא עם המוגבלות הקוגניטיבית את הספר כולו, כולל הקישורים לאתרי אינטרנט שונים, המופיעים לכל אורכו.

ספר זה מתאים לעובדים סוציאליים ולשאר גורמי המקצוע העוסקים בקידום ובהרחבת זכויותיהן של קבוצות באוכלוסייה, שמסיבות שונות אינן נהנות מהשתתפות מלאה בשירותים, בזכויות ובהטבות שהשתתפות פעילה בקהילה ובחברה מעניקה לחבריה. כפי שציין ח"כ אילן גילאון (2015), בעבר יו"ר ועדת המשנה לנגישות, בדיון שנערך בכנסת, "מוגבלויות קוגניטיביות הן 'החצר האחורית' של המוגבלות". הסרת חסמים הניצבים לפני קבוצות שונות, במקרה זה אנשים עם מוגבלות שכלית, כך שיוכלו להשתתף בצורה פעילה יותר בחברה ולקחת חלק במעגלים נוספים שלה, היא מהלך שהספר מלמד מאין נבע, מדריך כיצד לעשותו צעד אחר צעד, וחווה את פני העתיד של המשכו.

עידן המידע, שאנו נמצאים בעיצומו, מעמיד לפני החברה האנושית אתגרים לא פשוטים של יזמות וחדשנות; בד בבד הוא מאפשר לקבוצות שלא יכלו לקחת חלק בורם המרכזי (ה-mainstream) להפוך גורמים משפיעים ובעלי אמירה. כמו במאבק לשוויון זכויות של אנשים עם מוגבלות בכלל, כך גם בתחום המוגבלות הקוגניטיבית רחוקה ישראל מהמודל האמריקני מרחק רב. חשיבותו של הספר הזה היא אפוא בהמשך התוויית הדרך והמודל שממנו שאב החוק כולו את השראתו לטיפול בקבוצה מובחנת ולקידומה. זו אחת הקבוצות המודרות ביותר, לא רק בכלל האוכלוסייה, אלא אף בקרב האנשים עם המוגבלות. הרחבת יכולותיהם לקחת חלק בפעילות שבעבר לא הייתה נגישה להם, בזכות המאבק לשוויון ברשת, היא אחת התחנות המרכזיות בתהליך שהחל בישראל עם חקיקת חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות, בשנת 1998, ועדיין לא הסתיים. בהקשר זה הספר חשוב מאוד גם למחוקקים, גם לחוקרים וגם לגורמי מדיניות במטה ובשדה, ותרומתו לכל אחת מקבוצות אלה עשויה להיות רחבה ובעלת משמעות.

מקורות

אברמי, ש' (2015). יישום מיטבי – תעסוקת אנשים עם מוגבלות בכנסת. בתוך מ' חובב, א' דבדבני וק' פלדמן (עורכים), **מהדרה להכלה: החיים בקהילה של אנשים עם מוגבלות בישראל** (עמ' 423-438). ירושלים: הוצאת כרמל.

גולדשמידט, ר' (2015). **מידע בנושא נגישות אתרי אינטרנט לאנשים עם מוגבלות**. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

גילאון א' (2015). **דיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות של הכנסת בהצעת חוק ייצוג הולם לעובדים בעלי מוגבלויות בשירות הציבורי, התשע"ה-2015, 6.7.2015**. ירושלים: הכנסת.

נערים ונערות בסיכון: פגיעות, חוסן ותמיכה חברתית מלי שחורי-ביטון ומאיר חובב (עורכים)

ירושלים: הוצאת כרמל בסיוע עמותת קשת – קדום שרותי תקון (ע"ר).
2015. 335 עמודים
סקר: אורי ינאי¹

בסוף שנות ה-70 התפרסם בגרמניה, ומיד לאחר מכן באירופה ובארצות הברית, סיפורה של כריסטיאנה פ'. הסיפור זעזע את הציבור, כי חשף את התופעה של ילדים ובני נוער העוזבים את בית הוריהם וחוזרים לבני גילם, מנהלים חיים חופשיים, "פרועים", עוסקים לפרנסתם בזנות ומרפדים את נפשם בסמים, כדי להינתק מהמציאות, הכואבת על פי רוב, שיצרו או נקלעו אליה. תחילה הופיע סיפורה של כריסטיאנה בעיתונות הגרמנית, ואחרי כן בספר בשם **אנו הילדים של גן החיות בברלין** (הופיע בעברית בהוצאת מודן תחת השם **אני, כריסטיאנה פ.**), שהפך לרב מכר ולסרט. בשנות ה-70 היה סיפורה של כריסטיאנה וחבריה סקופ חדשותי, אך כיום נראה שילדים ובני נוער המסתבכים בסמים ובפלילים הפכו חייון נפרץ.

למציאות זו מתייחס ספר חדש בעריכת פרופ' מלי שחורי-ביטון וד"ר מאיר חובב. הספר מופיע בעתו. הוא מתמקד בסוגיות קשות אך, מתברר, לא חריגות מאוד שבני נוער מתמודדים עמן. ספק אם כולן מוכרות לקהילה המקצועית, המתמודדת יותר מבעבר עם מציאת מענים לבני נוער אלה.

הספר מקיף 11 פרקים המשקפים צמתים חשובים ורגישים בחייהם של נערות ונערים בסיכון ובמצוקה בישראל. רבים מאנשי המקצוע סבורים שהם בקיאים בכל הסוגיות הנוגעות לנוער בסיכון, אך הספר חושף סוגיות לא מוכרות ועמן שאלות מורכבות המעודדות חשיבה ודיון.

הספר עוסק בשני נושאים עיקריים: נערות ונערים בסיכון וחיפוש אחר מענים לבני נוער אלה. חלק מהקטינים עברו עברות פליליות, ומערכת איפת החוק אמורה להתמודד עמם. חלקם

1 פרופסור (אמריטוס), בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים.

האחר לא נתפסו בביצוע עברה, והם משוטטים על הגבול שבין החוקי לעברייני. עם אלה ועם אלה מנסה מערכת הרווחה להתמודד בדרכים שונות; בחלקן עוסק הספר ודן בהן.

החלק הראשון בספר דן בבני נוער בסיכון. בדיונם מבקשים העורכים לעמוד על ההבדלים בין בני נוער המוגדרים בסיכון לבין חבריהם ה"נורמטיביים", אלה שאינם בסיכון לכאורה או שאין הם מוכרים ככאלה.

ילדים ובני נוער נשלחים לא אחת למסגרת פנימייתית האמורה לענות על צורכיהם. בפרק שכתבה חגית כהן-מדינה היא מציגה ממצאי מחקר שבחן הבדלים בין מתבגרים הלומדים בפנימיות לבין מתבגרים הלומדים בקהילה במידה שבה הם חשופים ומודעים לעצמם ובתחושת המצוקה שלהם. הממצאים מורים, כפי ששוער מראש, על יתרונם של בני הנוער החיים עם משפחותיהם בקהילה על אלה החוסים בפנימיות, גם מבחינת הנכונות לחשיפה עצמית ורגשית.

הפרק שכתבה יעל וילצ'יק אביעד מתמקד בנייתן של בנות לפגוע בעצמן, פגיעות המחמירות לעיתים עד כדי ניסיונות אובדניים. גם מחקרה משווה בין נערות בסיכון לנערות נורמטיביות, כשהמבחין ביניהן הוא זיקה למסגרות לימודים או עבודה, מסגרת חברתית יציבה ותומכת.

לבנות בסיכון אין, כצפוי, יכולת להתמודד עם בעיותיהן האישיות, עם משפחתן ועם סביבתן. ממצאי המחקר מפתיעים בכך שנמצא קשר שלילי בין תפיסת משמעות החיים של נערות אלה, המצויות בסיכון, לבין הנטייה לאובדנות. קשר כזה נמצא רק בקרב הנערות הנורמטיביות.

דוניא כאמל ומלי שחורי-ביטון מקדישות לנערות ערביות בסיכון את הפרק שכתבו יחדיו. הפרק מתמקד בחשש מפגיעה עצמית של הבנות על רקע שמרנות, תוקפנות כלפי עצמן ואובדן שליטה עצמית.

הפרק שכתבו יעל אידיסיס וכנרת שטנגר-גוברין בוחן ידע ועמדות כלפי מיניות והתנהגות מינית בקרב מתבגרים בסיכון ובקרב מתבגרים נורמטיביים. הפרק עומד על המושגים מיניות, חברות מיני ועמדות מתבגרים ביחס להתנהגות מינית. ממצאי מחקרן העלו במובהק שנוער נורמטיבי מחזיק ידע רב יותר בנוגע למין ולמיניות וגם עמדותיו שקולות יותר בהשוואה לבני נוער בסיכון. ייתכן, ישאל הקורא, אם העדר ידע, ולכן גם העדר גישה שקולה בהתייחסות למין, חושפים בני נוער למצבי סיכון או לתיוגם כ"נוער בסיכון".

הפרק שכתב ארנון אדלשטיין מתמקד בבני נוער עולים, חלקם מרוסיה וחלקם מאתיופיה. הפרק מציע מודל תיאורטי אינטגרטיבי להסבר התנהגויות סיכון בקרב בני נוער מהגרים. המודל מכיל

משתנים רבים, ביניהם היבטים חברתיים ותרבותיים, כמו היחלשות מוסד המשפחה, התורמים להיווצרות התנהגויות סיכון בקרב בני נוער אלה. ספק אם מערכת החינוך ומערכות הרווחה מודעות לגורמים אלה ומטפלות בהם באפקטיביות.

פרקם של קוזורמן, חובב ומש דן בקשר בין נפגעי עברות מין בילדותם המוקדמת לבין עבריינות בגיל ההתבגרות. המושגים טראומה ו"התמכרות לטראומה" תורמים להבנת התופעה. המחקר שבבסיס הפרק מלמד על קשר בין פגיעה מינית בילדות לבין עברות אלימות, שימוש וסחר בסמים ועברות רכוש. עוד הוא מלמד שרק מעטים מאלה שחוו פגיעה מינית בילדותם עברו עברות מין ומוסר.

חלקו השני של ספר מתמקד במענים, רובם חדשניים, המוצעים לבני הנוער שבסיכון. פרקם של שרלו ורונאל מציג שינוי מרחיק לכת שחל בהתנהגותם של בני נוער, שקיבלו על עצמם מטלות חברתיות והפכו ממקבלים למעניקים. היו אלה בני נוער ישראלים בסיכון שיצאו במשלחת לרואנדה שבאפריקה. כשהגיעו לשם, הם קיבלו על עצמם מטלות חברתיות שונות שנועדו לסייע לאוכלוסיה האפריקנית. החוויה הייתה כה עמוקה, עד שחוללה שינוי מרחיק לכת בהתנהגותם, בין השאר בתחומים שלא נצפו מראש.

בפרק שכתבו לניאדו ותימור הם מציגים את חשיבות ליווי בני הנוער הנוטים לאלומות בידי חונך, המטפל בהם במסירות, כדי להכניס לבגרות חברתית ותעסוקתית. המאמר מתאר את תרומתם של שני חונכים לשישה בני נוער ואת משמעותה הרבה של החניכה בהתפתחותם ובקידומם.

שמש-דידי וישראל-שלום דנים בפרקם בחלופות מעצר מוסדיות לבני נוער עוברי חוק, בהפניה לחלופות אלה ובטיפול שניתן בהן. חלופות מעצר נועדו לתת מענה המחליף את הצורך בכליאה במתקן סגור. בפרק זה נסקרות מסגרות פנימייתיות בדרום הארץ ובמרכזה, שבהן מצויים בני נוער הכפופים לסדר יום בהיר וקשיח, כללי התנהגות ושגרת יומיום קבועה.

חמיאל וזולש מתמקדים בפרקם במעצר בית כחלופת מעצר. כותרת הפרק היא **לשהות חצי יום בשינה**. התמות העיקריות שעלו במחקרם היו עצם חוויית המעצר, הקושי בניהול סדר יום בתוך הבית, שמטבע הדברים נוצרים בו פרקי זמן ארוכים של בדידות שבהם הנער בוחן את עצמו ומתעוררים אצלו רגשות, והקשר עם חברים ועם גורמי סמכות ומבחן, כמובן, לובש אופי שונה.

הפרק החותם את הספר מתמקד בהסדרה החוקית והארגונית של שירות המבחן לנוער בישראל. הפרק מתאר ומנתח קווים להתפתחות שירות המבחן לנוער בישראל, שהחל לפעול

בימי המנדט הבריטי. עם השנים עבר השירות תמורות, והשתנו סדרי העדיפויות הטיפוליים שלו. במרכז הפרק עומדת הפעלת סמכות בטיפול, סמכות שאמורה להציב גבולות להתנהגותם של בני נוער עוברי חוק. הפרק מציג את מדיניות שירות המבחן ואת הדרך שבה הוא ממלא את תפקידו הממלכתי כחלק ממערכת אכיפת החוק והמשפט.

ספרם של מלי שחורי-ביטון ומאיר חובב מציג זירה חדשנית, רגישה וחשובה בהתייחסות לנערים ולנערות עוברי חוק וכן לאלה המועדים לעבריינות. להבדיל מספרים רבים בתחום, המתארים איכותנית מערכות של מצבים מורכבים, מתבססים רוב פרקי הספר על מחקרים כמותיים ועורכים ניתוח סטטיסטי שלהם. מבחינה זו מציג הספר גם סדרת עדויות שקולות ומבוססות, החשובה כל כך לגיבוש קווי מדיניות, לניתוח תוכניות ולהערכתן.

בני נוער מצויים בצומת רגיש בכל הנוגע לעתידם. מעידה בגיל צעיר עלולה לחרוץ את גורלם, גורל שילווה אותם כל ימי חייהם. חשיבות ספר זה היא בהאירו צומת זה ובהציגו מגוון דרכי התייחסות לבני נוער בסיכון, תוך העמדת חלופות תומכות ומסייעות לצמצום פגיעותם ולחזוק חוסנם של צעירים לקראת החיים שלפניהם.

המקורות הלאומיים של כלכלת השוק: פיתוח כלכלי בתקופת עיצובו של הקפיטליזם הישראלי

אריה קרמפף

ירושלים: הוצאת מאגנס, 2015. 275 עמודים

סקר: רונן מנדלקרן¹

אריה קרמפף "מבקש להסביר את תהליך התהוותו של הקפיטליזם הישראלי ואת התמורות שעבר" משנות ה-30 עד שנות ה-60 (עמ' 1). ראוי להתעכב על משפט זה, מכיוון שרבים נוהגים להגדיר את כלכלת ישראל של העשורים הראשונים ככלכלה סוציאליסטית או מתוכננת. ספר זה קובע שכבר בשלהי שנות היישוב התגבשה בארץ כלכלת שוק מוכוונת-מדינה (או מדינה בדרך) בהתאם למודל ה-state-led capitalism. עם זאת שינה הקפיטליזם הישראלי את פניו, לא פעם אחת. הספר מתמקד בתיאורם של אחדים מהחשובים שבשינויים אלה ובהסברם.

כלי הניתוח המרכזי שקרמפף נעזר בו הוא מודל פרדיגמת המדיניות שפיתח פיטר הול (Hall), על בסיס עבודתו של היסטוריון ופילוסוף המדע, תומאס קון (Kuhn). על פי המודל של הול קובעי מדיניות מקבלים החלטות בתוך מערך קוהרנטי פחות או יותר של הנחות יסוד נורמטיביות ואנליטיות. מודל זה מניח שניתן להבחין בבירור בין פרדיגמת מדיניות אחת לאחרת, ושהמעבר בין פרדיגמה אחת לאחרת כרוך במאבק שהוא תיאורטי-רעיוני ופוליטי-כוחני בעת ובעונה אחת.

קרמפף מזהה שני שינויים פרדיגמטיים שחלו בכלכלה הפוליטית של ישראל במהלך התקופה הנזכרת: בשנות ה-30 התחולל מעבר מהפרדיגמה האגררית לפרדיגמת הפיתוח המהיר. פרדיגמת הפיתוח המהיר הדריכה את המדיניות הכלכלית במהלך שנות המדינה הראשונות ולמעשה אפשרה את קליטת העלייה ההמונית והצדיקה אותה. חשיבות המעבר נבעה מכך שלפי הפרדיגמה הקודמת – הפרדיגמה האגררית – היה כושר הקליטה הכלכלית של המשק המקומי ובייחוד של החקלאות המקומית מוגבל, ועל כן עלייה המונית הייתה בלתי רצויה ובלתי

1 בית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, אוניברסיטת תל אביב, והאקדמיה ע"ש פולונסקי, מכון ון ליר בירושלים. כלכלן פוליטי, מתמחה בניתוח פוליטי-מוסדי של תהליכי ליברליזציה כלכלית והפרטה בישראל ובעולם ובהשפעתם של כלכלנים ורעיונות כלכליים על תהליכים אלה. פרסם לאחרונה את אחרית הדבר **קיצור תולדות הניאו-ליברליזם בישראל** לספרו של של דייד הארווי **קיצור תולדות הניאו-ליברליזם** (הוצאת מולד).

אפשרית. פרדיגמת הפיתוח המהיר העמידה במוקד המדיניות הכלכלית את קליטת העלייה באמצעות תעסוקה מלאה, אבל במהלך שנות ה-60 היא הוחלפה בפרדיגמת העצמאות הכלכלית, שבמרכזה עמדה הגברת כושר התחרות הבינלאומי והייצוא של כלכלת ישראל. אימוצה של פרדיגמה זו שיקף מתן לגיטימציה – כלכלית, חברתית ופוליטית – לזניחת התעסוקה המלאה כיעד המדיניות המרכזי ולעליית האבטלה במחצית שנות ה-60.

כל אחד מהשינויים האלה נבע משילוב של אינטרסים פוליטיים ורעיונות כלכליים, ונעשה בשיתוף פעולה בין כוחות ומוסדות פוליטיים מזה ומומחים כלכליים מזה. מנסח פרדיגמת הפיתוח המהיר היה דוד הורוביץ, לימים הנגיד המייסד של בנק ישראל ואחד המעצבים הבולטים של המומחיות הכלכלית בישראל. בין השאר הוא נשען במישורין ובעקיפין על התפתחות התיאוריה הכלכלית הקיינסיאנית בעולם. כוחה הפוליטי של פרדיגמה זו נבע מתמיכתה באופן הבנתה של הנהגת היישוב את האינטרס הלאומי ואת יכולתה לקדם את עמדותיה בזירה הבינלאומית. המעבר לפרדיגמת העצמאות הכלכלית שיקף את התגברות העוצמה והאוטונומיה של מוקדי כוח חדשים שהתבססו לאחר קום המדינה – כמו משרד האוצר, בנק ישראל ומשרד התעשייה והמסחר – אל מול מוקדי הכוח הוותיקים, ההסתדרות וחברת העובדים. הוא נשען על הרעיונות הכלכליים התיאורטיים שייבאו ותרגמו להקשר המקומי פרופ' דן פטינקין, מייסד המחלקה לכלכלה באוניברסיטה העברית, עמיתו ותלמידו.

מלבד הניתוח המקיף של התפתחויות ברמת המקרו הכלכלית-הפוליטית, בחלקו השני של הספר דן קרמפף בתהליך בנייתו של בנק ישראל ובעיצובו במהלך שנות ה-50 כ"בנק מרכזי פיתוחי", שנוהג להתערב בכלכלה גם במחיר פגיעה בזכויות קניין, תוך הישענות על סמכות ולגיטימציה כלכלית-מקצועית (ולא דמוקרטית-השתתפותית). בשונה מבנקים מרכזיים מסורתיים שפעלו באירופה, היה בנק ישראל עסוק בהקצאת האשראי במשק ובהכוונתו, ולא בניהול מדיניות מוניטרית (תחום שעד שנת 1985 היה כפוף למעשה למדיניות התקציבית של הממשלה). הספר קובע שתפקיד זה דחף את הבנק לעודד את התגבשותה של המערכת הבנקאית הריכוזית המוכרת לנו עד היום, שכן "משנאלץ לבחור בין שמירה על מערכת בנקאית מבוצרת ותחרותית ללא שליטה על האשראי ובין מערכת בנקאית ריכוזית ושיפור יכולת הבנק המרכזי לשלוט על הקצאת האשראי, הוא [הבנק] בחר באפשרות השנייה" (עמ' 200).

חשיבותו וכוחו של הספר נובעים מהיותו נטוע היטב בהקשר רחב, המאפשר לנו לזנוח הנחות יסוד שגויות באשר לייחודו של המקרה הישראלי ולהתפתחותה הייחודית של כלכלת ישראל (כמו כל מקרה אחר, מדובר במקרה ייחודי שניתן להשוותו למקרים אחרים). קרמפף מקפיד

למפות את מיקומן ואת התפתחותן של התפיסות הכלכליות המקומיות בהשוואה לתפיסות הכלכליות הנוהגות בעולם, ולנתח ברצינות ראויה לציון את חזקותיהן ואת חולשותיהן של תפיסות אלה. הסקירות השלובות בספר, באשר להתפתחות התיאוריות הכלכליות במהלך התקופה הנדונה (הן המקרו-כלכליות והן אלה העוסקות בניתוח פעולתם של בנקים מרכזיים), מאירות עיניים וישרתו היטב גם את אלה שהשיח הכלכלי המקצועי זר להם.

קרמפף מדגים היטב עד כמה הפוליטי, הכלכלי והחברתי שלובים זה בזה ומדוע ההבחנה בין שיקולים כלכליים לשיקולים חברתיים (כמו גם שיקולים לאומיים ופוליטיים) מטעה. במובן זה עבודתו משתלבת היטב במחקריהם הביקורתיים של חוקרים, כמו יואב פלד, גרשון שפיר, לב גרינברג, מיכאל שלו ודוד לוי-פאור, אודות הכלכלה הפוליטית של ישראל. כמו קרמפף עצמו, הדגישו חוקרים אלה בעבודותיהם את ההתפתחות הכלכלית של ישראל כתהליך מתמשך שבו היו שלובים אלה באלה מאבקים פוליטיים ותחרות כלכלית. העבודה הנוכחית מוסיפה לניתוח הכלכלי-הפוליטי את המרכיב הרעיוני ואת התפקיד המרכזי שמילאו בתהליך תיאוריות ומומחים כלכליים "א-פוליטיים" (ובכך מוסיפה נדבך לעבודות של מיכאל קרן, דני ממון וזאב רוזנהק). כפי שהספר מדגים, כוחם הפוליטי של אלה והלגיטימציה שהם נהנים ממנה טמונים דווקא בכך שהמושגים "כוח" ו"אינטרס" זרים להם.

דווקא לאור הניתוח המורכב שמציע הספר, בולטים אותם מקומות שבהם ההבחנות של קרמפף נראות נוקשות מדי ביחס למציאות הישראלית, בין השאר בין "ממשלה" לבין "מגזר פרטי" ובין בעלי אינטרסים כלכליים שונים. למרות ההבדלים הבולטים בין המשק הישראלי לבין המשקים המתוכננים של העולם הקומוניסטי, נשען ה"קפיטליזם" הישראלי (כפי שקרמפף מציין במקומות שונים) על הון לאומי-ציבורי גדול, בין השאר של הסתדרות העובדים. גם הבנקים הגדולים, שהמחבר דן בהם בהרחבה בהקשר של התפתחות מדיניות בנק ישראל, התנהגו לא רק כגורמי הון פיננסי, אלא גם כחברות בנות של מוסדות לאומיים (עד שנת 1983 היו בנק הפועלים ובנק לאומי בבעלות חברת העובדים ההסתדרותית וההסתדרות הציונית העולמית, בהתאמה).

בסיום מציין קרמפף שהשינוי הפרדיגמטי המוכר לכולנו – אימוץ הניאו-ליברליזם – המתחולל בתקופה שאין הספר דן בה, דרמטי פחות לאין ערוך מכפי שרבים נוהגים לתאר. לטענה זו כוח רב, לאחר שלמדנו עד כמה ארוכים שורשיה של כלכלת השוק הישראלית. השאלה היסודית העולה ממנה, דווקא לאור הנוכחות הברורה של מורשות עבר בכל אחד משלבי ההתפתחות של הכלכלה הפוליטית של ישראל, היא באיזו מידה מוטב לוותר על המשקפיים הפרדיגמטיים ולפתח כלי ניתוח עדינים יותר.

מבקשי צדק – בין חברה לכלכלה במקורות היהודיים

עורכים: חנוך דגן ובנימין פורת

ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2016. 653 עמודים

סקרה: לילך בן צבי¹

עיקר עניינו של הספר הוא הדיון בסוגיית הצדק החלוקתי, כלומר בדרך הראויה לחלוקת העושר בחברה, ובשיטה הכלכלית-החברתית הקרובה ביותר לאפשרות הגשמתה של חלוקה זו, על סמך עיון במקורות היהודיים.

החיפוש אחר המדיניות החברתית הנכונה לחברה המודרנית נעשה תוך חיבור לספרי היסוד של עולם ההגות היהודי, המקרא והתלמוד, כאשר הספר מתמקד בעיקר במצוות חברתיות ובאופן שבו ניתן לגזור מהן תפיסה כלכלית חברתית מודרנית. הדיונים בספר נרחבים ביותר: הספר דן, למשל, באופן שבו היהדות פוגשת את שתי התפיסות הכלכליות המנוגדות של העידן המודרני, הסוציאליזם והקפיטליזם, או בגישת השוק החופשי אל מול מדינת הרווחה ובמשמעותן המודרנית של המצוות החברתיות (בולטת בהקשר זה מצוות היובל).² אולם לא נפקד גם מקומן של מצוות חברתיות כמו הצדקה וההלוואה. הספר מייחד מקום לדיונים פילוסופיים על משמעותם של עושר ועוני ועל מקומו של הקניין הפרטי, דן בתפקידים שמילאה הקהילה היהודית בגולה בהתמודדות עם עוני ועוסק מעט גם במשפט עברי.

אין הספר מתיימר להציג תפיסה אחידה או לתת תשובה ברורה בדבר עמדתו של עולם ההגות היהודי בנוגע לתפיסה הכלכלית הראויה (אם כי ניתן להבחין בו בנטייה קלה לכיוון תפיסת השוק חופשי ותפיסת ההגות היהודית כמנוגדת לסוציאליזם ותומכת בזכות הקניין³), אלא לדון בשאלה מזווית רבות ככל האפשר, ואת זאת נראה שהוא עושה בהצלחה. כלל המאמרים בספר מציגים תמונה מגוונת ודיון מעמיק, המשקפים מאמץ לא ליפול לקלישאות בנאליות ומרדדות,

1 דוקטורנטית במחלקה לממשל ורעיון מדיני, בית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה. עבודת הדוקטור של בן צבי עוסקת, בין השאר, במידה שבה על המדינה המודרנית לקבל את אישורם ואת תמיכתם של אזרחיה, בבואה להפעיל ולממש מדיניות, במידה שבה ניתן לטעת אצל האזרחים תחושה אמיתית של צדק ובשאלה אם למדינה יש הרשות המוסרית והיכולת המעשית לקבל ולממש החלטות ערכיות ולדרוש צדק או שווהי אך ורק נחלתם של יחידים ושל מבנים המתקיימים בתוכה.

2 ראו למשל מאמרם של ויינפלד, סינגר, פורת, רונברג ווייס וכן ז'בוטינסקי.

3 ראו, למשל, מאמרם של ליפשיץ, סינגר, הרב עמיאל ופרידמן.

חשש המלווה כל חיבור בין הגות יהודית עתיקה לבין חברה מודרנית, אשר עורכי הספר מודעים אליו היטב (דגן ופורת, עמ' 13).

היבט אחר של הספר הוא החיבור בין המקורות היהודיים להגות הציונית, כשלטענת עורכיו זו האחרונה היא הדוחפת לחפש תפיסה כלכלית חברתית דווקא בתוך מקורות אלה (שם, עמ' 13-12). כך לצד שילוב כתביהם של הוגים ציוניים, כמו א"ד גורדון, זאב זבוטינסקי ונחמן סירקין, הספר מתייחס למקומו של הצדק החברתי בהגות זו, ומייחד מקום גם לחיבור שבין ציונות לאוטופיה, לטעמי אחד הנושאים המסקרנים בספר; הוא מעלה שאלות אודות מהותה של הציונות, החורגות ממסגרתו, ויש לקוות שספרות המחקר תמשיך לדון בהן בעתיד.

ואולם חיבור זה שבין ההגות היהודית לציונות לוקה בחסר, בראש ובראשונה בשל מיעוט המאמרים באסופה החוקרים את הנושא במישורין (בעיקר מאמרה של רמון ומאמרו של ידידיה על זאב יעבץ), וכן בשל אי הבהירות מדוע נבחרו דווקא ההוגים הנכללים בחלקו הראשון של הספר, **יסודות**, שכן אין הם ממשיכים ללוות את הספר בחלקיו האחרים, וכאמור, אין עיסוקם בנושא הצדק החברתי ייחודי דווקא להם. זהו, בעיני, חלק מחסרוננו המרכזי של הספר – יריעה רחבה מדי שאין בה צורך. אמנם עיסוקו במגוון רחב של נושאים מאפשר רוב הזמן את התנהלות של דיון נרחב, אבל חלק מהנושאים לא תורמים לדיון זה, ובכך מעמיסים עליו.⁴

הספר מצטרף לספרות מחקר העוסקת בצדק חברתי וכלכלי בהגות היהודית. הוא עצמו מתייחס בטבעיות לספרות המחקר המקיפה אותו ולאופן שבו הוא נבדל ממנה (ראו בעיקר במבוא מאת דגן ופורת, עמ' 11-18). למעשה חלקים נרחבים מן האסופה הם מאמרים או חלקים מספרים שפורסמו קודם לכן במקומות אחרים (מלבד כתביהם של הוגים ציונים שגם הם, כמובן, פורסמו בעבר),⁵ כאשר חלק מפרסומים אלה תורגמו במיוחד לעברית לטובת הספר.⁶ מעבר לתרומה של תרגום מאמרים אלה לעברית, הימצאות כלל המחברים בכפיפה אחת מחוללת את אותו דיון מעמיק בסוגיה המרכזית של הספר, השזרת את רוב חלקיו – המדיניות הכלכלית-החברתית

4 בהקשר זה ניתן לציין, למשל, את מאמרו של הד בחלקה הראשון של האסופה, הפורסם דיון פילוסופי מרתק אודות סוגיית "שניים שהיו מהלכין בדרך", קדימות חייו של האדם על פני חברו, מאמר אשר גם מי שאינו בעל רקע בפילוסופיה או בתלמוד ימצא בו עניין רב. אולם אין דיון זה ממשך מעבר למסגרתו של המאמר ויוצר בכך תחושת החמצה וכן בלבול ביחס למקומו במטרותיו המקוריות של הספר.

5 ראו למשל דגן, הרב הלוי, הלינגר, ויינפלד, ידידיה, ליפשיץ (בשינוי מחבר), הרב עמיאל ופרידמן.

6 ראו למשל ולצר, זקס, טברסקי, זלצברגר, ליבון, סינגר, רוזנברג ווייס ושוורץ.

הרצויה בראי היהדות ומידת התאמתה לחברה המודרנית. הספר משכיל להציג סוגיה זו תוך בחינתה מהיבטים פילוסופיים בעיקר, אך גם היסטוריים,⁷ דתיים⁸ ומשפטיים.⁹

תרומתו העיקרית של הספר, בעיני, היא שניתן לשאוב ממנו הצעות למדיניות חברתית-כלכלית, אשר מעבר להיותן כר פורה לדיון תיאורטי ופילוסופי, קובעי מדיניות יכולים למצוא בהן עקרונות הניתנים לתרגום מעשי. בהקשר זה ניתן לציין, למשל, את מאמרו של פורת, המציע מודל חלופי, מודל האחוזה, כעיקרון המנחה את התפיסה הכלכלית-החברתית של התורה, עיקרון המאפשר להבין מדוע תפיסות כלכליות שונות ואף סותרות מבקשות להישען על המקורות היהודיים, ואף מציע חלופה המשכילה לשלב בין ימין לשמאל כלכלי. גם מאמרו של ליבון, המציע לראות את מצוות מעשר שני כדגם שניתן לגזור ממנו עקרונות מנחים למדיניות חברתית מודרנית, הוא דוגמה לעיסוק ישיר במדיניות כלכלית-חברתית. מאמר בולט אחר, הפעם מתחום המשפט, הוא מאמרו של דגן המציע את דיני המשפט העברי כחלופה ראויה למשפט האנגלו-אמריקני.¹⁰

הספר מבקש לחבר בין עולם ערכים יהודי לתפיסות ליברליות או סוציאליסטיות, מתוך הנחה שיש חיבור כזה.¹¹ בסופו של דבר חיבור זה מתנקז לחיבור שבין יהדות לדמוקרטיה במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית, ובעיקר למתח ביניהן. אך טבעי שהספר, בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, יבקש להצטרף לבירור אודות הקשר הרצוי שבין שני היסודות (דגן ופורת, עמ' 18-15), והוא אכן תרומה מבורכת לפולמוס זה.

מקורות

ליבוביץ, י' (1975). **יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל**. ירושלים: שוקן.

-
- 7 ראו למשל מאמרה של רמון העוסק בהגות הציונית, מאמרו של ויינפלד העוסק בהיסטוריה עתיקה או כתביו של ולצר העוסקים בקהילה הימני ביניימית.
 - 8 ראו למשל את פרשנות הרב קוק למסכת ברכות, מאמרה של וילפנד הדן במודלים שונים של מצוות הצדקה, מאמרו של ליבון על מצוות מעשר שני ומאמרו של רוזנברג ווייס הדן במצוות היובל.
 - 9 מאמרו של דגן יוצא דופן באסופה בכך שהוא עוסק במישור ומעמיק בדיני משפט עברי תוך התייחסות למשפט המודרני, וגם עורכי הספר מצרים על הייצוג המצומצם יחסית של ההיבט המשפטי (דגן ופורת, עמ' 13).
 - 10 יש עוד מאמרים באסופה המציעים מדיניות חברתית-כלכלית או דנים בה. ראו למשל אצל הלינגר, מאיר וכן ולצר.
 - 11 אין הספר מתייחס לעמדה המסרבת לעשות חיבור שכזה, המצויה, למשל, בהגותו של ישעיהו ליבוביץ. לגבי דידו חיבור זה יכול להתאפשר, רק כשעולם הערכים הדתי משלם מחיר כבד, כשהוא הופך אמצעי להשגת תכליות שאינן דתיות (ליבוביץ, 1975, עמ' 98-108).

ישראל ומדינת הרווחה

עופר אריאן

ירושלים: מוסד ביאליק, סדרת מבואות. 2015. 174 עמודים

סקר: אסף מידני¹

הספרות המחקרית על מדינת הרווחה המודרנית מגוונת עד מאוד ומציעה עושר רב של עובדות, הסברים והשוואות. העוסקים בתחום מגיעים מדיסציפלינות שונות, ובהן כלכלה, מדע המדינה, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, מדעי ההתנהגות, פסיכולוגיה, מנהל ציבורי, מנהל מערכות בריאות, לימודי מגדר. יתר על כן, חלקם מתמקדים בנושאים כמו הדרה חברתית, עוני, לימודי מרכז-פריפריה, צדק חלוקתי.

ניתן לראות שמכלול תחומי החקר החברתיים עוסק, במידה זו או אחרת, בשאלות הנוגעות למדינת הרווחה המודרנית. רבות מהעבודות שמתפרסמות שופעות נתונים כמותיים, ניתוחים סטטיסטיים והסברים מורכבים. כל אלה מיועדים לקהיליית אנשי המדע המגלים עניין בהבנתה של התופעה על שלל היבטיה ומכלול השלכותיה. למעשה, אין לנו אלא להצביע על העושר המחקרי בתחום, כדי להבהיר עד כמה חשובה התופעה להבנתם של תהליכים חברתיים שונים, ששינו את פני החברות המודרניות ועיצבו אותן מחדש בתקופה שלאחר תום מלחמת העולם השנייה. כך היה עם עבודותיו הרבות של אספינג-אנדרסן (Esping-Andersen) בחקר התופעה באירופה ובעיקר במדינות הצפון שבה; כך היה עם עבודותיו משופעות הנתונים של החוקר האמריקני וילנסקי (Wilensky), שעסק בתופעה בהקשרה האמריקני; וכך עלה מעבודותיו החלוציות של אברהם דורון, שהיה הראשון שחקר את הנושא בהקשרו הישראלי. אחריו הצטרפו עוד רבים (כמו למשל ג'וני גל, עידית וייס-גל, מנחם מוניקנדם, אריאלה לבנשטיין), שהציעו סוגים שונים של תובנות העוסקות במקרה הישראלי לגופו או בהשוואתו למדינות אחרות בעולם.

הספר שכאן ייחודי וחשוב: הוא קצר ותמציתי, כתוב בפשטות, ורובו עוסק בישראל. הוצאת ביאליק, המוציאה לאור, כללה אותו, ולא בכדי, בסדרת המבואות שלה. בעולם הרחב מוציאים לאור מזה שנים רבות סדרות מעין אלה (Short Interdiction), והן זוכות להצלחה רבה. הרעיון הוא שרבים וטובים מקרב הציבור הרחב, לאו דווקא חוקרי התחום, יכולים לגלות עניין בנושא (על רקע היתקלותם בו בשיח הציבורי או בהקשרים אחרים), וזקוקים לספר רציני, שיעמוד על עיקריה של הסוגיה הנדונה, בלי לחייב אותם בבקיאות בחומרי הרקע המחקריים הנוגעים אליו.

1 פרופסור חבר, בית הספר לממשל וחברה, המכללה האקדמית תל אביב-יפו.

כך יכול מנתח הלב, הפסיכיאטר, מנהל המפעל או כל בעל מקצוע חופשי אחר למצוא בין דפיו, בקלות יחסית, את שדרוש לו כ"מתעניין חופשי", נבון ומושכל.

לספר רק שלושה פרקים. הראשון שבהם עוסק בשאלת היסוד, מהי מדינת רווחה (עמ' 11-39). הוא מציע הסבר על ההבחנה המושגית בין מדינת רווחה למדינת רווחה מודרנית, עומד על שורשיה ההיסטוריים של התופעה ועל קווי השבר המרכזיים בניהול מדיניות הרווחה. הוא מסביר את מאפייניה העיקריים ואת קשרי הגומלין בין הכלכלה הגלובלית למבנה מדינת הלאום. הוא מציע תובנות בנוגע לשיח אודות השיטה הכלכלית התחרותית בהקשרה של מדינת הרווחה. כל אלה מסתכמים לתיאור של מכלול סוגיות הנדמות להיות צורניות-טכניות, אך למעשה חיוניות להבנתו של הדיון בהמשך.

הפרק השני, **עקרונות יסוד** (עמ' 40-85), בוחן מגוון סוגיות תיאורטיות, ומייחד מאמץ בולט להבהרת תרומתן לדרך שבה נמדדים ומוצגים נתונים כמותיים בתחום. כך ניתן למצוא שם עיסוק בשאלת ההבחנה בין "מדינת רווחה" ל"מדיניות רווחה לאומית", דיון במחלוקת הנוגעת בהבטחת זכויות אוניברסליות ובשאלות מה הם מערכי רווחה ציבוריים ומה חשיבותה של האקטואריה הציבורית בשירותה של מדינת הרווחה המודרנית.

הפרק השלישי, **ישראל** (עמ' 86-164), הארוך בין הפרקים, נפתח בהצגתם של מאפייני תפיסת הרווחה הישראלית וממשיך בעיון בשלוש קצבאות בלבד, מתוך מכלול של 20 קצבאות המשולמות בישראל: קצבאות ילדים, קצבאות זקנה (פנסיה סוציאלית ופנסיה תעסוקתית, עוני בקרב אוכלוסיית הקשישים) וקצבאות האבטלה. את הפרק חותמת הצגתה של מערכת הבריאות הציבורית בישראל בהקשרו של חוק הבריאות הממלכתי (1994).

נדמה שכל המעיין בספר זה יסכים שהוא תורם להבנת הנושא בהקשרו הרחב, כמו גם להכרה מסוימת של המציאות הישראלית. בכך יתרונו הגדול. חסרונו הבולט הוא קוצר היריעה שלא אפשר לכותבו לעסוק במכלול – מדינת הרווחה הישראלית כולה. בעוד שני הפרקים המקדימים מציעים את ליבתם של הנושאים שהם עוסקים בהם, פרק שלוש מציג רק חלקי תמונה, אם כי ללא ספק חשובים ומעניינים כשלעצמם.

קוראיו של הספר יתחלקו לשתי קבוצות: אלה שיתפקו במה שהוא מציע, ואלה שיוסיפו עליו קריאה ממוקדת בנושאים רבים אחרים, הקשורים יותר או פחות לסוגיות הנדונות בו בקצרה. נראה אפוא שהקהל הרחב והמשכיל, ובייחוד אקדמאים מתחומי מדע המדינה, מנהל ומדיניות ציבורית, סוציולוגיה, משפטים, יוכל למצוא בו עניין רב.

פרשת הקישון: צלול ועכור

סמדר בן אשר

תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2016. 277 עמודים

סקר: שי לין¹

היה קשה לקרוא את הספר המרתק והחשוב הזה, העוסק באירוע כואב וקשה: צוללנים (מהשייטת) ודייגים שנפגעו מחומרים מסרטנים ודאיים במימי נחל הקישון ובמימי מעגן הדיג וחלו בסרטן. כואב גם להיווכח שדעת הקהל ואפילו פסקי הדין הקלו ראש בסבלם של הצוללנים והדייגים. הספר מצביע על פגמים מובנים בגישה החברתית ואולי המשפטית לקהלים שונים ועל פגיעה בביטחון החברתי של החלשים יותר.

עבודתה של סמדר בן אשר, המכירה מקרוב את הכאב והסבל, מרשימה ומשכנעת. הספר כתוב נפלא: הכתיבה והתיאור מרתקים, מדויקים ומלמדים. הספר עצמו כתוב בלשון קולחת ובהיגיון פנימי, ונסמך על מובאות המוסיפות אמינות ומידע.

השפעת הזיהום בקישון על בריאות הצוללנים והדייגים מוכרת לי היטב. במשפט העדתי לטובת הדייגים, כפי שמתואר בספר, והבעתי את דעתי (הביקורתית) על העבודה המדעית (השגויה) של ועדת שמגר ועל הבסיס המדעי הנכון של החלטת כבוד השופט שמגר; שמגר הפעיל היגיון בריא ופסקי, בניגוד למדענים, שיש קשר סיבתי בין חשיפה למסרטנים ודאיים ומחלות הסרטן אשר הופיעו אצל הצוללנים.

מוקרים פרסומים מדעיים וספרים דומים שנועדו לקהל הרחב, אשר נכתבו בארצות הברית בעקבות פרשיות זיהום סביבתי; למשל: ספרו של ג'ונתן הר (Harr, 1995), *A Civil Action*, המתאר את המאבק הציבורי שהתעורר לאחר שאנשים נפגעו עקב זיהום מקורות המים בעיירה ובוורן צפונית לבוסטון, מציג גישות מדעיות וגישות של חוקרים מאוניברסיטת הרוורד בבוסטון ומבהיר קשיים משפטיים.²

1 פרופסור מן המניין באוניברסיטת חיפה, דיקן הפקולטה לרווחה ובריאות. רופא אפידמיולוג, מומחה בבריאות הציבור ומומחה במנהל רפואי. ממקימי החוג לאפידמיולוגיה בפקולטה לרפואה בטכניון. כיהן כראש החוג הראשון. כיהן כראש היחידה לאפידמיולוגיה קלינית במרכז רפואי רמב"ם. ממקימי בית הספר לבריאות הציבור באוניברסיטת חיפה וראש בית הספר הראשון.

2 הספר אף עובד לסרט באותו השם, בכיכובם של ג'ון טרבולטה ורוברט דובאל.

הספר שלפנינו נועד לאפשר לקורא להבין בשפה פשוטה וברורה את הגישות המדעיות האפידמיולוגיות המתקדמות ביותר. כך הוא מנגיש לציבור הרחב את הידע המדעי. יתרה מזאת, הספר מאפשר הצצה לגישות מדעיות (באמצעות מובאות ומראי מקום) וגם מסביר את תרגומן המעשי. באמצעותו ניתן להבין שעדויות מומחה (בתביעות של זיהומים סביבתיים או בתביעות רפואיות למשל) לא תמיד צריכות להתבסס על מחקר חדש (פעמים רבות יקר ומיותר), אלא ההפך, לעתים מזומנות ראוי להתבסס על הידוע בהקשר של השאלה הנדונה.

מודגשת בספר התובנה הפשוטה והנכונה לדעתי, שחשיפה לחומרים מסרטנים ודאיים מסוכנת בהגדרתה וקשורה סיבתית להופעת מחלות סרטן, כפי שקבעו כבר גופים בינלאומיים כמו IARC על בסיס מאות מאמרים ומחקרים. כך אין צורך או היגיון בעריכת מחקר חדש כדי לאשר את הקשר בין חשיפה לבנון, ניקל, כרומויום +6 ומתכות כבדות שונות או לחומרים נדיפים רבים ומינרלים רבים, שנמצאו במימי הקישון ובבוצה, לבין מחלות הסרטן שבהן חלו השייטים והדייגים. הקשר הסיבתי מובן מאליו, לאחר שהוכחה החשיפה לחומרים המסוכנים.

אביא דוגמה מתחום רפואה אחר: כשאדם חלה במחלת לב טרשתית ונמצא שסבל בעבר מרמת כולסטרול גבוהה בדם, אין צורך, לכל הדעות, במחקר חדש שיוכיח את הקשר בין המחלה לרמת הכולסטרול הגבוהה. הקשר הסיבתי ברור מאליו. כך גם ברפואה בכלל: רופאים מתבססים תמיד על ידע מדעי הנוגע לתרופות שיעילותן הוכחה בעבר בסבירות גבוהה, ולא עורכים מחקר חדש על כל חולה כדי לשוב ולהוכיח קשר סיבתי בין טיפול בתרופה כלשהי והסתברויות להבראה.

הספר מאפשר להבין את השפעתה של האינטראקציה בין חומרים שהם גורמים סיבתיים (כמו, למשל, אינטראקציה בין עישון וחשיפה למתכות במימי הקישון), לפי המודל של רוטמן (Rothman, 2005), אחד האפידמיולוגים המובילים והחשובים ביותר כיום. פעולה שלובה של שני גורמים סיבתיים יכולה להעצים עוד יותר את ההיארעות ואת ההסתברות למחלה אצל יחידים ואוכלוסיות. משום כך היה המחקר המדעי שנערך מטעם ועדת שמגר מיותר ומטעה: הקשר הסיבתי נמצא שם בסבירות גבוהה ללא צורך בהוכחה כלשהי אצל אלה שהיו חשופים לחומרים המסרטנים הוודאיים וחלו.

בהקשר של הפעולה השלובה של גורמים סיבתיים, הרי חשיפה לכל אחד מהם יוצרת מצב הקרוי במשפט "כלל הגולגולת הדקה": המכה אדם בראשו חייב לקחת בחשבון שיתכן שלאדם זה גולגולת דקה (eggshell skull), ולכן גם מכה קלה עלולה להיות מסוכנת. מכאן, למשל, שאדם מעשן הנחשף לחומרים מסרטנים נמצא בסכנה גבוהה יותר, ולמעשה עישון לא רק

שאיננו שולל השפעה וקשר סיבתי של חומרים מסרטנים ודאיים, אלא מגביר את הסכנה והקשר הסיבתי. על כן, לפי הספר, מסקנות ועדת שני, שביקשה למנוע פיצוי לצוללנים שעישנו, שגויות.

הספר מתייחס גם להיבט משפטי מעניין ביני נזיקין: בקביעת אחריות ופיצוי נדרש רק שהקשר הסיבתי יהיה יותר סביר מאשר לא (למשל 51% לעומת 49%). יש ספרות ענפה העוסקת בהבדל בין דיני נזיקין לדין פלילי, שם נדרשת הוכחה של "למעלה מכל ספק" (נניח 99%). אם כן, הסבירות במקרה של הצוללנים והדייגים ודאי עולה על 50% (כאמור רק מעצם היחשפותם), ועל כן מצביעה בוודאות על זכאותם לפיצויים לפי דיני נזיקין. ראו למשל מאמר של וייס (Weiss, 2003), המדגיש את ההסתברות לקשר סיבתי, כאשר הגורם "סביר" או "בסבירות גבוהה" או "ודאי".

סוגיה אחרת שבן אשר נדרשת אליה היא ההבחנה של הציבור ובית המשפט בין הצוללנים לדייגים: איך ניתן להבין את פסיקות בית המשפט שחייבו את הדייגים החולים לשלם למפעלים פיצויים בסך מאות אלפי שקלים בגין הוצאות משפטיות על עצם הגשת התביעה שנדחתה? האם סביר שרק הדייגים חויבו בתשלום ההוצאות ואת הצוללנים פטרו? האם אין בהטלת פיצויים אלה כדי להרתיע נפגעים יחידים מלדרוש צדק בבתי המשפט מול מפעלים עתירי אמצעים (אחדים מהדייגים חזרו בהם מהתביעה עוד לפני פסק הדין בשל החשש מפני הטלת פיצויים)? האם אין האי-שוויון בהזדמנות לבקש צדק פוגע קשות בזכויות הטבעיות של החלשים יותר בחברה? אי אפשר שלא להיזכר בצדק שמורה לנו תורת ישראל: "תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם" (במדבר טו, טו-טז). הספר קורא, במפורש ובין השיטין, לשינוי במדיניות החברתית והמשפטית, כך שהאפשרות לבקש צדק תהיה פתוחה לכול.

בעבודתה על הספר השתמשה בן אשר בכלי מחקר איכותניים של ניתוח עדויות לוחמים, מפקדים ומומחים, כפי שהוצגו בוועדת שמגר. האיכות המדעית של עיבוד המידע כשלעצמה מצדיקה פרסום במסגרות מחקר ומדע. יתרה מזאת, בהקלטות ובתמלולים של הפרוטוקולים של ועדות צה"ליות מופיע מידע חדש גם על נתוני התחלואה הכמותיים.

הספר עשוי להעצים את הבנתנו בנוגע להשפעת התדמיות, המיתוסים והמוסכמות על גישת הציבור ואף מערכת המשפט לבחינת שאלות מדעיות. כמדען וכאזרח, אני מודה לד"ר בן אשר שמתוך כאבה האישי הביאה לפנינו מסמך שאולי יהיה בו כדי לשנות מעט את השיח בישראל, ואולי גם את הגישה המשפטית והציבורית לשאלות דומות שללא ספק יתעוררו בעתיד. אני צופה שרבים יסתמכו על הכתוב בו להוראה ולמחקר. הייתי מצפה בהמשך למהדורה מעודכנת שתרחיב את הרקע המדעי ותוסיף עוד מובאות מעדויות המומחים ומפסקי הדין, כדי להבין את

עומק המחלוקת המדעית ואת התיקון הנדרש במדיניות החברתית, כפי שנסקר בספר. הייתי מציע שהספר או חלקים ממנו יהיו נגישים באינטרנט וברשתות החברתיות, ואולי אף פותח בלוג, כדי לעורר ויכוח ציבורי, לקבל משוב מקהלים רחבים ולהכשיר את הקרקע לשינוי חברתי וחקיקתי.

מקורות

Harr, J. (1995). *A civil action*. New York: Random House.

Rothman, K. J. & Greenland, S. (2005). Causation and causal inference in epidemiology. *American Journal of Public Health, 95*, S144-S150.

Weiss, C. (2003). Expressing scientific uncertainty. *Law Probability and Risk, 2*, 25-46.

עיון ראשון

Gendering Israel's Outsourcing: The Erasure of Employees' Caring Skills

Orly Benjamin

Cham: Palgrave Macmillan. 2016. 207 pages

בעוד ספרות ענפה דנה בנוזקים הנגרמים לשירותים החברתיים עקב מיקור החוץ ובמיוחד עקב תופעת הלוואי המלווה אותו, העדר פיקוח על איכות השירות, רק עבודות מספר עוסקות בקשר בין איכות השירות לאיכות ההעסקה והנזקים המתחוללים בהעדר פיקוח על תנאי ההעסקה בשירותים המופרטים. הספר על מגדור מיקור החוץ של השירותים החברתיים בישראל מבקר את תוצרי המכוונות לצמצום עלויות ההפעלה של השירותים החברתיים, הן מנקודת המבט של תנאי ההעסקה של העובדות והן מנקודת המבט של איכות השירות, דרך פרספקטיבה הממוקדת בתהליך הדה-פרופסיונליזציה שמיקור החוץ נוטה להחדיר לתוך המרחבים שהוא פועל בהם. בשל המתח בין עלות השירות לבין רמת מקצועיותו, לעתים קרובות בתהליכי המשא ומתן, הכרוכים בהכנת החוזים בין המדינה לבין מפעילי השירותים, מרכיב המקצועיות נשמט. הספר בא לענות על החסר שיש בספרות בסוגיית הדיון במשא ומתן בין אנשי המקצוע לאנשי התקצוב במשרדים בשלב הכנת החוזה, בשלב החתימה עליו ובשלב הפיקוח עליו. הוא מציג ממצאי מחקר המדגישים את ההיבט הממגדר של המשא ומתן האמור בראש ובראשונה מפרספקטיבה של הסגת נשים ממעמדן כנשות מקצוע למעמד של כאלה הפועלות מתוך אהבה ותחושת שליחות, על בסיס ידע אינטואיטיבי שלא נרכש כמקצוע ולכן אין צורך לתגמל עליו. בתוך שדה אמפירי זה הספר מתמודד עם שלוש שאלות תיאורטיות: באילו אופנים מעכב מיקור החוץ את תהליכי הפרופסיונליזציה בעיסוקי הטיפול והשירות? כיצד מתפתחת תחושת הזכאות של עובדות לתגמולים ולחווה אזרחי מכבד בינן לבין המדינה בהקשר של מיקור החוץ? על רקע ההתמודדות עם הורדת הערך, הן של המועסקים אצל מפעילי השירותים והן של המפקחות והמפקחים המקצועיים במשרדים, כיצד ניתן להבין את התפתחותם של רגשות ואת תרגומם לפעולה חברתית?

מהדרה להכלה: החיים בקהילה של אנשים עם מוגבלויות בישראל

מאיר חובב, אילנה דבדבני וקלרה פלדמן (עורכים)

ירושלים: הוצאת כרמל ושק"ל. 2015. 472 עמודים

הספר עוסק בהיבטים שונים של השינוי שהתחולל מאז הקמת מדינת ישראל בשירותי הטיפול והשיקום של אנשים עם מוגבלות, ומכיל 19 מחקרים וסקירות בנושא, עם הקדמה של פרופ' אריה רימרמן מאוניברסיטת חיפה. הספר מדגיש את השינוי שחל בשני העשורים האחרונים בפעילות להכלת אנשים עם מוגבלות בקהילה ומתאר את תוצאות השינויים הללו, לא רק מבחינת המדיניות המוצהרת, אלא מבחינת מימושה. השילוב בקהילה נבחן דרך הדיוור בקהילה, האבחון המקצועי, התעסוקה, פעילויות הפנאי וההשכלה הגבוהה. כמו כן נבחנות בספר שיטות טיפול חדשות ועדכניות. פרקי הספר דנים באוכלוסיות מגוונות: אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית, תלמידי החינוך המיוחד המשולבים בחינוך הכללי, נפגעי נפש ומתמודדים המשולבים בקהילה, אנשים עם מוגבלויות על הרצף האוטיסטי ואנשים עם מוגבלות פיסית. פרקי הספר עוסקים גם במעורבות חברתית ופוליטית של אנשים עם מוגבלות, בדימוי שלהם בתקשורת, בהתמודדות בני המשפחה שבה חי אדם עם מוגבלות, במיניות וזוגיות של אנשים עם מוגבלויות קוגניטיביות ופיסיות ובהשפעת ערכי המשפחה במגזר הערבי על תפיסת העתיד של מתבגרים עם לקויות. כותבי הפרקים הם דמויות מרכזיות בתחומי הניהול של שירותי רווחה ובריאות, אנשי טיפול ושיקום ואנשי אקדמיה ומחקר.

פרופסיה בדרך: על התהוות הייעוץ הארגוני בישראל

עורך: ישראל כ"ץ

תל אביב: הוצאת רסלינג. 2016. 394 עמודים

אמנם אין ספר זה נוגע ישירות בתחומי הביטחון הסוציאלי, אבל בשנים האחרונות הייעוץ הארגוני זוכה לפריחה מרשימה גם בארגוני בריאות ורווחה שונים: ארגונים שונים ומגוונים מעסיקים יועצים כחלק משגרת פעולתם; תוכניות הכשרה של יועצים נפתחות הן כמסלולים אקדמיים עצמאיים והן כלימודי תעודה; רבים פונים להכשרה מסוג זה, גם אם בסופו של יום לא בהכרח

יעבדו כיועצים. פריחה עכשווית זו לא החלה בבת אחת; היא תולדה של תהליך מתמשך לאורך עשרות רבות של שנים. במידה רבה מדובר כאן ב"פרופסיה בהתהוות". הספר סוקר אחדות מההתרחשויות של הייעוץ הארגוני לאורך השנים ובוחן שאלות שונות: אילו סממני פרופסיה רוחחים בייעוץ הארגוני וכיצד הופיעו? אילו השפעות של הקורה בשדה הייעוץ בחו"ל תרמו להתפתחויות בישראל? איזו זיקה שררה בין ראשוני הייעוץ הארגוני לבין ממסדים שונים בישראל: מעגלי ממשל, המערכת הביטחונית, המערכת היישובית, המערכת האקדמית? אילו עתידות נכונות לייעוץ הארגוני, ככל שניתן להביט קדימה. זהו ספר מיוחד במאמץ שלו לתעד (בידי יועצים בכירים שהיו חלק מהתגבשות המקצוע בישראל), ליצור ולשמר זיכרון של פרופסיה בהתהוותה, כמו גם בניסיון להתייחס מוזויות שונות לשאלה "מה זה ייעוץ ארגוני". תשעת היועצים והחוקרים שכתבו אותו פורסים יצירה רב קולית ומגוונת, ועם זאת משותפת.

Radical Inclusive Education: Disability, Teaching and Struggles for Liberation

Anat Greenstein

UK: Routledge. 2016. 154 pages

אנשים רבים שעובדים בחינוך מתחילים עם אידיאלים נלהבים על החינוך ככוח חיובי שיכול לעודד שינוי בחיי הלומד ובחברה בכלל, אך מוצאים עצמם מתוסכלים ממערכת בירוקרטית המנוכרת לעתים קרובות ומרחיקה רבים מתלמידיה. זה נכון במיוחד לתלמידים המזוהים כבעלי צרכים חינוכיים מיוחדים או נכות, תווית המשמשת לעתים קרובות להצדקת הדרכים שבהן תלמידים נכשלים בשל מערכת המעדיפה להתמקד בהגדרות צרות של ידע, המבקשת להשליט התנהגות "מקובלת" ולשלוט בה והמעדיפה לא פעם ערכים של פרוץ כלכלי על פני צורות אחרות של פעילות אנושית. חינוך רדיקלי כוללני (radical inclusive education) בוחן כיצד שיטות חינוכיות עכשוויות (כגון מבחנים סטנדרטיים הנוהגים בבתי הספר) שוללות ומכשילות תלמידים רבים עם מוגבלויות ומובילות לאי-שוויון בחינוך על רקע מגדרי, מעמדי, אתני וכלכלי. על פי המודל החברתי של נכות טוען הספר שעל תיאוריות העוסקות בפרקטיקות חינוכיות המיועדות לצדק חברתי והכללה להכיר ולהעריך את מגוון המופעים, היכולות והצרכים האנושיים, ולטפח שיטות פדגוגיות התומכות ביחסים של תלות הדדית. הספר מתבסס על מחקרים בתחום הנכות,

בפסיכולוגיה ובפדגוגיה ביקורתית, וכן על ראיונות עם אקטיביסטים ועם מקבלי החלטות שונים בתחום.

Disability Benefits, Welfare Reform and Employment Policy

Colin Lindsay and Donald Houston

Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2013. 244 pages

בשנת 2012 היו שני מיליון וחצי בריטים ויותר בגילאי העבודה מחוץ לשוק העבודה, וביקשו הטבות מדינה על "אי-יכולת" או "נכות". נתונים אלה ואחרים השפיעו על מקבלי החלטות שונים בממשל שביקשו לצמצם את מספר מבקשי הקצבאות ואת ההוצאה הציבורית בתחום. ספר זה נועד להתמודד עם סוגיות מרכזיות הנוגעות להבנת אחת הבעיות הכבדות ביותר במדיניות התעסוקה, העומדת לפני ממשלות בבריטניה ומחוצה לה לטיפול בה: המספר הגבוה של אנשים בגיל העבודה הטוענים ל"נכות" או ל"אי יכולת". הספר בוחן, בין היתר, את כלי המדיניות, את הצעדים שננקטו בתחום ואת הצלחתם.